

VÝZNAM NEFORMÁLNÍ PÉČE VE STÁRNOUCÍ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Vladimír Barák

Abstrakt

Příspěvek se zabývá tématem neformální péče v České republice a jejím významem v současnosti a budoucnosti v souvislosti s demografickými prognózami do následujících let. Shrnuje výsledky analýzy situace neformálních pečovatelů v České republice z pera Fondu dalšího vzdělávání Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (MPSV) z roku 2014 a staví vedle nich nedávno představené plány MPSV, jež by měly řešit nejčastější potíže, se kterými se pečující setkávají.

Klíčová slova: pečovatelsví, neformální péče, stárnutí, legislativa

JEL Code: J14, K40

THE IMPORTANCE OF INFORMAL CARE IN THE AGING CZECH SOCIETY

Abstract

This paper deals with the issue of informal care in the Czech Republic and its significance in the present and the future in the context of demographic forecasts in the forthcoming years. It summarizes the results of analysis of the situation of informal social workers in the Czech Republic from the Fund of further education of the Ministry of Labour and Social Affairs (MLSA) in 2014 and puts alongside them the recently announced plans of MLSA, which should address the most common difficulties that social workers experience.

Key words: social care, informal care, aging, legislation

JEL Code: J14, K40

Úvod

Problematiku životních situací lidí pečujících o blízkou osobu můžeme označit za relativně novou oblast zájmu organizátorů sociálních služeb, místních samospráv i státu. Lze

konstatovat, že neformální pečovatelé byli dlouhé roky spíše jen akceptováni, nikoli podporováni. Pro veřejnou politiku byli „Popelkou.“ Vědělo se, že existují. Že výrazně pomáhají potřebným a jejich přínos je neoddiskutovatelný. To bylo ale vše. Samo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR nyní přiznává, že pozice neformálních pečovatelů u nás lze označit třemi slovy: „nenahraditelní, ale nedocení.“

Role neformálních rodinných pečovatelů je v systému dlouhodobé péče zcela zásadní. Zajišťují významnou část péče o členy své rodiny – nejčastěji děti se zdravotním postižením či rodiče vysokého věku. Avšak český sociální systém tuto péči zatím nedovede uceleně uchopit a pečovatele účelně podpořit (MPSV, 2015). To může být značným problémem do následujících let. Vzhledem ke stárnutí populace a novým sociálním rizikům, kterým dnešní společnost čelí, bude totiž význam neformálních pečovatelů stále růst. A s tím bude souviset i nutnost jejich větší podpory. Víme ale, co přesně neformální pečovatelé aktuálně potřebují? Jakou podporu ze strany státu by si přáli? Co jim chybí a co naopak přebývá? Až po zodpovězení těchto otázek se můžeme problematice šířeji věnovat.

První kroky vedoucí k odpovědím již naštěstí byly učiněny. Potřeby a situace osob, které dlouhodobě pečují o osobu blízkou, se staly v roce 2014 předmětem výzkumu „Podpora neformálních pečovatelů“ realizovaného Fondem dalšího vzdělávání, příspěvkovou organizací MPSV. Jeho cílem bylo navrhnout systematickou podporu pro osoby, které dlouhodobě pečují o osobu blízkou, jež je z důvodu nepříznivého zdravotního stavu odkázaná na pomoc druhých. Součástí projektu bylo zmapování potřeb a situace pečujících osob a jejich popsání prostřednictvím kvantitativního i kvalitativního výzkumu. Fond dílčí výsledky zveřejnil letos. Většímu rozvoji neformálního pečovatelsství v ČR podle nich brání nedostatečné finanční ohodnocení, špatná informovanost a omezené možnosti sladit pečovatelskou roli se svým zaměstnáním. V reakci na zjištěné skutečnosti pak představilo možnosti řešení i vedení resortu práce a sociálních věcí. Jsou ale dostatečné?

1 Neformální pečovatelé

Podle Konfederace organizací zaměřených na rodinu působící v Evropské unii COFACE (Confederation of Family Organisation in European Union) můžeme vymezit pojem neformálního pečovatele poměrně široce, kdy zahrnuje: *„všechny muže i ženy, kteří nejsou profesionálními pečovateli, ale na základě vlastního rozhodnutí, nebo proto, že nenalezli jinou volbu, pečují o závislou osobu ve svém bezprostředním okolí. Poskytují ji základní péči pravidelně nebo nepravidelně v různých formách. Jedná se zejména o tyto formy péče a*

podpory: ošetrovatelské péče, pomoc při vzdělávání a sociálních aktivitách, pomoc při vyřizování úředních záležitostí, koordinace péče, neustálý dohled, psychologická podpora, pomoc s komunikací a domácími pracemi,“ (COFACE, 2015). Jedná se tedy o určitý protiklad péče formální, jež zahrnuje státem nebo jinými institucemi kontrolované a kvalitativně garantované služby, které jsou poskytované pouze vyškolenými, kvalifikovanými a licencovanými profesionály (typicky pracovníci v sociálních službách, ošetřovatelé apod.).

Sít' neformálních poskytovatelů služeb mohou tvořit například rodina (pokrevní příbuzní), ale i přátelé, sousedé, širší komunita člověka závislého na pomoci jiné osoby atd. Nicméně výše zmíněná definice není jediná. V různých zemích a v různých kontextech se setkáme s řadou definic, které se velmi liší. Potýkal se s tím i český Fond dalšího vzdělávání. Ten si uvědomoval, že *„je podstatný rozdíl v tom, zda osoba odkázaná na péči potřebuje nárazovou pomoc (např. s donesením nákupu, úklidem domácnosti apod.) nebo zda je péči nutné poskytovat celodenně a pomáhat i se základními úkony, jako je oblékání, mobilita, doprava, komunikace s úřady, podávání léků, příprava stravy apod.“* (Tomášková, 2015) a neformální péči pro potřeby výzkumů vymezil jako pomoc, která překračuje běžnou rodinnou reciprocitu a je poskytována alespoň 20 hodin týdně, tedy v rozsahu, který už pro pečovatele představuje určité osobní omezení, např. v možnosti setrvání na trhu práce (Tomášková, 2015).

V současnosti pečovatelé z řady nejbližších rodinných příslušníků poskytují v zemích Evropské Unie více než 80 % celkové péče. Ze dvou třetin se jedná o ženy v produktivním věku - dcery, příp. snachy nebo partnerky či manželky ve věku 45–64 let (Triantafyllou et al., 2010). Typická pečovatelka je žena starší 50 let, která pečuje o své rodiče nebo rodiče svého partnera. Většina těchto žen (89 %) je mladší 65 let, je vdaná (71 %) a zaměstnaná (49 %).

Nejčastěji se neformální pečovatelé rekrutují z řad nejbližší rodiny a širšího pokrevního příbuzenstva pečované osoby. To můžeme vysvětlit tím, že péče je v tomto případě založena na morálním závazku a odpovědnosti vyplývající z rodinných vztahů, které nejsou založeny na běžné reciprocitě (Allan, 1991). Ve spojitosti s nízkou podporou státu můžeme říci, že rodinná péče zůstává stále především péčí z lásky (Jeřábek, 2009). Jedná se o odraz převažující familialistické hodnotové orientace české populace, převládající i v současnosti, která ve větší míře než v západoevropských zemích vyjadřuje přání, aby v případě vzniku potřeby dlouhodobé péče tuto péči vykonávala nejbližší rodina (Barvíková, 2013). V širším pohledu pak lze hovořit o jednom z posledních přežívajících prvků jinak v České republice postupně mizející přirozené (primární) solidarity.

2 Stárnoucí česká společnost

V České republice, stejně jako v řadě dalších ekonomicky vyspělých zemí dochází k velmi rychlému a velmi hlubokému poklesu úrovně plodnosti a porodnosti. Ačkoli k trendu stárnutí populace přispívají i další faktory, je právě nízká porodnost dle řady autorů tím nejzásadnějším. Podle Rabušice je to, zda je populace mladá či stárnoucí, závislé především na tom, kolik ženy porodí dětí. Rodí-li jich mnoho, jedná se o populaci mladou, neboť základna stromu života je v takovém případě široká a celkový tvar má pyramidální charakter. Rodí-li jich naopak málo, populace začne stárnout, neboť základna stromu života je úzká a podíl mladé populace vůči staré se snižuje (Rabušic, 1995).

V současnosti se počet osob nad šedesát let v ČR neustále zvyšuje a spolu s tím se negativně mění i poměr mezi lidmi ekonomicky aktivními a penzisty. Starobní důchodci se při odchodu do penze propadají na 40 % svých dosavadních příjmů (u vysoko příjmových osob i na pouhých 20 %). Ti, kteří spoléhali dosud pouze na penzi ze státního průběžně financovaného důchodového systému, jsou a zejména v budoucnu budou ohroženi chudobou, neboť demografický vývoj naznačuje, že na jednoho penzistu připadne 1,5 ekonomicky aktivního obyvatele (při hranici odchodu do důchodu 64 let). Pokud činí v současné době odvod pojištění do důchodového systému 28 % z hrubé mzdy, můžeme v takovém případě předpokládat, že průměrná úroveň penzí za 20 až 30 let bude ve výši přibližně max. 25 - 30 % průměrné mzdy v ekonomice (Barák, Rotschedl, 2015). To s sebou přinese ještě větší potřebu neformální péče. Senior s natolik nízkými příjmy nebude schopen využívat sociální péče a nadstandardů komerčního typu a bude odkázán na pomoc státu v základním měřítku. Bude na jeho rodině, jak se k problému postaví. Pokud bude cílem, aby o seniora bylo postaráno, a to pokud možno v domácím prostředí a svými blízkými, jeví se neformální péče jak dobré řešení. Stále více se však můžeme setkat s problémem sociology popsáním coby „sendvičová generace.“ Střední generace se musí nejen postarat o své děti, ale zároveň i o své vlastní rodiče. To vše při plném zaneprázdnění v rámci vlastního zaměstnání.

Neformální péče se týká různých skupin příjemců péče a různými typy handicapů či dlouhodobých onemocnění. Je to ale populační stárnutí, kvůli kterému se na domácí péči poskytovanou nejbližšími osobami obrací čím dál větší pozornost. S populačním stárnutím je totiž spojená stále větší rozevírání nůžek mezi počtem lidí, kteří se bez pomoci jiných neobejdou, počtem a služeb, pečovateli, kteří jsou schopni tuto pomoc zajistit. V této souvislosti se hovoří o tzv. „care gap“ a některými autory je problém označován jako nové riziko evropské sociální politiky (Jakobs, 2003). Strategii a trendem evropské sociální politiky

je umožnit, aby péče o blízké byla důstojnou alternativou k zaměstnání, ne pouze doplňkovou povinností. Jak ale vyplývá z výzkumu Fondu dalšího vzdělávání pod MPSV, dnes tomu tak v České republice rozhodně není.

3 Potřeby neformálních pečovatелů

Zmapování potřeb a situace neformálních pečovatелů bylo provedeno Fondem dalšího vzdělávání na podzim 2014, kdy se uskutečnilo rozsáhlé dotazníkové šetření s pečujícími osobami, které realizovala společnost Stem/Mark. Šetření se zúčastnilo celkem 858 osob. Ve stejné době pak proběhlo celkem 10 fokusních skupin, jak s pečujícími, tak s odborníky. Výzkum přinesl zajímavé výsledky, věnovat pozornost však budu jen některým z nich.

V dotazníkovém šetření 39 % pečujících osob sdělilo, že velmi výrazně pociťuje zhoršení finanční situace jako důsledek vykonávání péče. Celých 79 % pečovatелů pak uvedlo, že se svým měsíčním příjmem vychází pouze s obtížemi. Zahájení péče má pak často negativní dopad na ekonomickou aktivitu pečujících osob. Z dotazníkového šetření vyplynulo, že z osob, které byly před zahájením péče zaměstnané na plný úvazek, si zaměstnání v tomto rozsahu udrželo pouze 28 % a více než čtvrtina (27 %) dotázaných s původně plným úvazkem se stala pečovateli na plný úvazek. Zaměstnání ale pro dotazované neplní jen ekonomickou funkci. Často zmiňovali i relaxační rozměr, socializační význam a fakt, že práce napomáhá ke zvyšování jejich sebevědomí a pocitu uznání, zadostiučinění (Tomášková, 2015).

Za nejzásadnější výsledky výzkumu FDV považují tato zjištění:

- Nejvýrazněji pociťovanými dopady byly ztráta volného času, psychické vyčerpání a omezení společenského života.
- Drtivá většina pečovatелů uvedla, že se svým měsíčním příjmem vychází pouze s obtížemi.
- Jen čtvrtina pečujících si udržela zaměstnání na plný úvazek.
- Částky přidělované v rámci jednotlivých stupňů příspěvku na péči jsou neadekvátně nízké, z příspěvku lze uhradit jen velmi malý podíl péče.
- Zcela chybí samostatná a komplexní strategie podpory, která by reflektovala situaci v oblasti neformální péče ve všech jejích aspektech.

4 Navrhované změny MPSV

Zjištění Fondu dalšího vzdělávání analyzovalo i Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. To mimo jiné zřídilo Odbornou komisi pro rodinnou politiku, jejíž závěry mají být jedním z pilířů navrhovaných legislativních změn. Jedním z bodů k řešení pak byla určena i neuspokojivá situace neformálních pečovatелů.

Prvním plánovaným opatřením ministerstva je volno na péči neboli takzvaná pečovatelská dovolená trvající tři až šest měsíců. „Institut volna na péči bude analogický k mateřské dovolené či institutu ošetřování člena rodiny. Cílem je poskytnout neformálním pečujícím možnost pečovat bez obavy ze ztráty zaměstnání,“ uvedla ministryně práce a sociálních věcí Michaela Marksová (Barák, 2015).

Dalším opatřením je nárok na peněžitou pomoc ve výši 60 procent denního vyměřovacího základu, jež budou mít osoby v příbuzenském stavu a osoby, které odvádí nemocenské pojištění.

Prozatím posledním příslibem je pak navýšení příspěvku na péči, tedy nejvýznamnějšího zdroje financování sociálních služeb (Jeřábková, 2013). Příspěvek se nezvýšil již od roku 2007. Resort proto nyní připravuje dvě varianty novely o sociálních službách. V prvním návrhu příspěvek na péči vzroste o deset procent od července příštího roku. V druhém se počítá se zvýšením od července 2016 o pět procent a od ledna 2017 o dalších pět procent (Barák, 2015).

Závěr

V posledních letech dochází v oblasti sociální a zdravotní péče dlouhodobého rázu ke snaze přesunout péči o závislé osoby do jejich domácího prostředí. Velmi časté je pak přání těchto lidí, aby péči o ně měla na starosti osoba blízká, což je odpovídající familialistické hodnotové orientaci české populace. Neformální pečovatелé v tuzemsku jsou ale nedoceny, řadu let se jejich situace vůbec neřešila. Nelze se proto divit, že (jak vyplynulo z rozsáhlého výzkumu Fondu dalšího vzdělávání) trápí pečující řada potíží, jež by se ale daly řešit dobře nastavenými opatřeními sociální politiky státu.

Nelze než ocenit, že současné vedení Ministerstva práce a sociálních věcí ČR konečně začalo v případě problematiky neformálních pečovatелů činit kroky, jež by mohly vést ke zlepšení jejich situace. Tyto kroky však lze označit spíše za dílčí, než jako systémové. Navýšení příspěvku na péči může mírně zlepšit ekonomický stav osob závislých, přímá úměra směrem k pečovatелům tu ale není. Slibněji v tomto ohledu zní navrhovaný nárok na

peněžitou pomoc ve výši 60 procent denního vyměřovacího základu. V tomto případě bude ale klíčové nastavení dávky a zejména je nutné počítat se změnami, které ještě návrh mohou modifikovat v rámci legislativního procesu. To samé lze říci o volnu na péči trvající tři až šest měsíců, o které ale podle dosavadních signálů lze z řad pečovatelů vyzorovat potenciální zájem.

Navrhované změny zčásti smazávají následky nezájmu státu o neformální pečovatele z předchozích let, avšak to podstatné je v nedohlednu. Samostatná a komplexní strategie podpory, která by reflektovala situaci v oblasti neformální péče ve všech jejích aspektech, zatím bohužel stále chybí.

Poděkování

Tento text vznikl díky Interní rozvojové soutěži VŠE v Praze, projektu s názvem "Nový předmět: Úvod do sociální práce". Projektové číslo F5/5/2015.

Zdroje

ALLAN, Graham 1991. Social Work, Community Care, and Informal Networks. In DAVIES, M. (ed.). *The Sociology of Social Work*. London and New York: Routledge, 1994.

Barák, Vladimír. "Za péči o rodinu volno navíc." *Týden XX* 2015: 26-27.

Barák, Vladimír. Rotschedl, Jiří. Solidárnost důchodového systému jako aspekt moderní společnosti. In PŘÍVARA, A., BARTA, M. *Nové výzvy pre sociálnu politiku a globálny trh práce 2015*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, Národohospodárska fakulta, 2015: 25-37.

Barvíková, Jana. Long-Term Care Reform in Central-Eastern Europe: The Case of the Czech Republic. In: Ranci, C., Pavolini, E. *Reforms in Long-Term Care Policies in Europe. Investigating Institutional Change and Social Impacts*. Springer, New York, 2013.

COFACE. "Intergenerational Solidarity." *COFACE-EU.ORG*. 02 Oct. 2015. 9 Nov. 2015 <http://www.sciencebuddies.org/science-fair-projects/project_mla_format_examples.shtml>.

Jakobs, Thérèse. "Paying For Informal Care: A Contradiction in Terminis?" *European Societies* 4 2003: 397-417.

Jeřábek, Hynek. "Rodinná péče o seniory jako „práce z lásky“: nové argumenty." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 2 2009: 243–265.

Jeřábková, Věra. *Příspěvek na péči*. Praha: VÚPSV, 2013.

Krebs, Vojtěch et al. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer, 2015.

MPSV. "Neformální pečovatelé - nenahraditelní, ale nedocnění." *MPSV.CZ*. 16 Jun. 2015. 9 Nov. 2015 <<http://fdv.mpsv.cz/cz/a/aktualne/164-neformalni-pecovatele-nenahraditelni-ale-nedoceneni>>.

Rabušic, Ladislav. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita, 1995.

Tomášková, Vladimíra. "Jak se žije neformálním pečovateli v České republice?" *Fórum sociální politiky* 4 2015: 20-24.

Triantafyllou, Judy. "Informal care in the long-term care system. European Overview Paper." 9 Nov. 2015
<http://interlinks.euro.centre.org/sites/default/files/WP5_Overview_FINAL_04_11.pdf>.

Kontakt

Vladimír Barák

Národohospodářská fakulta VŠE v Praze

Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3

vladimir.barak@vse.cz